

De rol van middelgrote en kleine ondernemingen in de industrie

DRS. A.H. WEBBINK*

In allerlei rapporten wordt er op gewezen dat kleine en middelgrote ondernemingen een essentiële rol vervullen in het proces van vernieuwing van de industriële structuur. Toch zijn slechts weinig elementen van het industriebeleid specifiek gericht op de kleinere onderneming. Voor een deel komt dat omdat er nog betrekkelijk weinig inzicht bestaat in de verbanden tussen schaalgrootte van de onderneming, produkt- en marktontwikkeling, winstgevendheid e.d. In dit artikel wordt onderzocht welke delen van de industrie innovatief en expansief zijn en welke rol kleine en middelgrote industriebedrijven spelen in de verschillende sectoren. Een van de opmerkelijkste bevindingen is dat kleine ondernemingen zich relatief gunstig blijken te ontwikkelen in bedrijfsklassen waarin grootschalige ondernemingen domineren. De conclusies die uit het onderzoek worden getrokken zijn dat enerzijds het stimuleren van kleine ondernemingen in expansieve sectoren zinvol kan zijn en anderzijds speciale zorg besteed dient te worden aan middelgrote ondernemingen in stagnerende sectoren.

Inleiding

Momenteel staat de industrie volop in de belangstelling. Diverse studies geven aan dat grote gedeelten van de Nederlandse industrie verouderd zijn of dreigen te geraken. De mening heeft post gevat dat men de industrie mogelijk weer wat vlot zou kunnen krijgen als drastische vernieuwingsprocessen op gang komen. Door innovaties zou de afbrokkeling van de concurrentiepositie van de Nederlandse industrie in binnen- en buitenland kunnen worden tegengegaan 1).

Een bijzondere plaats in zo'n vernieuwingsproces zou worden ingenomen door kleine en/of startende ondernemingen, zo is de opinie van velen 2). Deze ondernemingen zouden beter in staat zijn nieuwe (technologische) ontwikkelingen te volgen en daardoor een relatief grote bijdrage aan het scheppen van arbeidsplaatsen kunnen leveren. Bij dergelijke veronderstellingen moet men in het oog houden wat de kenmerken zijn van de industrie. Het Nederlandse industriële bedrijfsleven is grotendeels zeer kleinschalig van opbouw. In 1981 waren er bijna een miljoen volledige banen in de industrie, verdeeld over circa 40.000 ondernemingen (zie tabel 1). Driekwart van alle industriële ondernemingen telde in 1981 minder dan tien werkzame personen, waarmee deze ondernemingen gezamenlijk 10% van de werkgelegenheid in de industrie voor hun rekening namen. Slechts 4% van de industriële ondernemingen had meer dan 100 werkzame

personen in dienst, waarmee deze groep 63% van de werkgelegenheid vertegenwoordigde 3).

De overheid tracht door middel van het industriebeleid het handelen van dit grote aantal industriële ondernemingen in de door haar gewenste richting bij te sturen. In de Memorie van Toelichting op de meest recente begroting van het Ministerie van Economische Zaken 4) worden drie hoofdlijnen van het industriebeleid uiteengezet. Als eerste hoofdlijn wordt genoemd het scheppen van goede voorwaarden voor het ondernemen. De tweede hoofdlijn behelst een stimuleringsbeleid dat is gericht op het vernieuwen van de industriële structuur. Als derde hoofdlijn wordt genoemd het bevorderen van een marktgericht technologiebeleid. Het industriebeleid kent weinig onderdelen die specifiek op kleine en middelgrote ondernemingen zijn gericht, hoewel een duidelijk innovatieve invloed wordt verwacht van dergelijke ondernemingen. Ten behoeve van kleine ondernemingen bestaan onder andere de Kleinschaligheidstoelag van de WIR en de Subsidieregeling Managementondersteuning. Daarnaast zal de voorgenomen Innovatiestimuleringsregeling (INSTIR) voornamelijk op kleine ondernemingen worden gericht.

Het is de vraag of het industriebeleid voldoende rekening houdt met de structuur van de industrie. Niet alleen een sectordimensie in het industriebeleid kan nuttig zijn, maar wellicht ook de groottestructuur als invalshoek. In de volgende paragrafen zal de positie van de industriële bedrijfsklassen en van kleine en middelgrote ondernemingen daarbinnen nader worden uitgewerkt, ten einde het industriebeleid beter te kunnen beoordelen.

Tabel 1. Werkgelegenheid en aantal ondernemingen in de industrie, 1981

Grootteklasse (naar aantal werkzame personen)	Arbeidsjaren		Ondernemingen	
	× 1.000	in procenten	× 1.000	in procenten
tot 9	102,5	10	29,9	75
10 tot 49	162,7	17	7,1	18
50 tot 99	100,0	10	1,4	4
100 en meer	617,6	63	1,4	4
Totaal industrie	982,8	100	39,8	100

Bron: CBS/EIM.

* Wetenschappelijk medewerker van het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf.

1) Zie bij voorbeeld Adviescommissie inzake het industriebeleid, *Een nieuw industrieel élan*, juni 1981, blz. 13.

2) Zie bij voorbeeld Werkgroep Technologiebeleid, *Naar een op de marktsector gericht technologiebeleid*, Den Haag, februari 1984, blz. 39.

3) Kleine ondernemingen worden gedefinieerd als ondernemingen met minder dan 10 werkzame personen; middelgrote ondernemingen zijn ondernemingen met minimaal 10 doch minder dan 100 werkzame personen.

4) Tweede Kamer, zitting 1983-1984, 18 100, hoofdstuk XIII, nr. 2, blz. 21 e.v.

Op basis van die evaluatie wordt nagegaan of het industriebeleid bijstelling behoeft en zo ja, in welke zin.

Positionering van de Nederlandse industrie

Het industriële bedrijfsleven is behoorlijk veranderd sinds het begin van de jaren zestig (zie tabel 2). Bedrijfsklassen die toen

Tabel 2. De industriële ontwikkeling van 1964 tot en met 1981

	Gemiddelde jaarlijkse groei in procenten		
	1964/1970	1970/1976	1976/1981
Industriële productie	6	3,5	1,5
— afzet binnenland	4	0,5	-0,5 d)
— afzet buitenland	10,5	7	3,5 d)
— concurrerende uitvoer a)	8	5,5	4
Binnenlandse industriële afzet:			
— Nederlandse bedrijven		-2,5	-2,5 d)
— concurrerende invoer		3	2,5 d)
Industriële werkgelegenheid:			
— in standaardarbeidsjaren b)	-2	-4,5	-2
— in arbeidsjaren b)	-0,5	-2,5	-1,5
Arbeidsproductiviteit:			
— op basis van standaardarbeidsjaren	8	8	3,5
— op basis van arbeidsjaren	7	6	3
Bruto investeringen in vaste activa door industriële ondernemingen	6,5	-6,5	1
Arbeidsinkomensquote c) van industriële ondernemingen	0	2,5	3 d)

a) Ook niet-industriële goederen en diensten.

b) Standaardarbeidsjaar = 2.080 gewerkte uren; arbeidsjaar = volledige banen.

c) Exclusief aardolie-industrie.

d) Raming voor 1981.

Bron: CBS/CPB.

groot waren, zijn afgekalfd, andere zijn daarentegen opgekoemen of hebben hun positie verstevigd. Hoewel de totale industriële productie gigantisch is toegenomen, is als gevolg van technologische veranderingen toch de werkgelegenheid in de industrie fors geslonken 5).

In de jaren vóór 1970 groeide de industriële productie gemiddeld met circa 6% per jaar. De werkgelegenheid nam, in arbeidsjaren gemeten, licht af. In werkelijkheid nam de gewerkte tijd echter aanzienlijk meer af, namelijk met gemiddeld ongeveer 2% per jaar. De bruto investeringen in vaste activa groeiden in die jaren gemiddeld niet.

In de periode van 1970 tot en met 1976 zag men dit beeld drastisch verslechteren. Deze tendens zette zich in de jaren daarna voort. Pas zeer recent ziet men wat gunstigere conjuncturele ontwikkelingen. De export is weliswaar een steeds belangrijker plaats gaan innemen, doch de Nederlandse industrie heeft ondanks deze groei haar positie in de wereldhandel niet kunnen handhaven. De harde gulden en de loonkostenstijgingen hebben hieraan ongetwijfeld in negatieve zin bijgedragen. Ook op de binnenlandse markt heeft de Nederlandse industrie terrein verloren. Deze negatieve ontwikkelingen zijn gepaard gegaan met een aantasting van de rendementspositie en van de werkgelegenheid in de industrie. Ook het vernieuwingsproces, dat in belangrijke mate via investeringen vorm moet krijgen, is grotendeels stilgevallen 6).

De industriële bedrijvigheid vertoont, zoals reeds velen hebben geconstateerd, een beweging die overeenkomsten vertoont met die van de produktlevenscyclus: na de introductie- en expansiefase – de jaren vijftig en zestig – is de industrie nu grotendeels in de rijpheids- en teruggangsfase terechtgekomen (zie

5) Werkgroep Technologiebeleid, op. cit.

6) Zie ook J.J. Van Duijn, *Conjuncturele en structurele aspecten van het investeringsgedrag*, ESB, 18 januari 1984, blz. 92-96.

Schema. De marktontwikkeling in fasen

Kenmerk	Introductiefase		Expansiefase		Rijpheidsfase	Teruggangsfase
	proefproductie	commerciële productie	beginnend	gevoerd/aflopend		
Structuur:						
— aanbodzijde	— innovatie monopolist, hetgeen zowel een grotere als een kleinere onderneming kan zijn		— veel toetreders, sterke expansie, juist in midden- en kleinbedrijf	— kleinere bedrijven sterven af of worden groot	— verdere concentratie en samenwerking; midden- en kleinbedrijf op specialistische terreinen, beperkt	— verdere concentratie: monopolie of oligopolie; midden- en kleinbedrijf krimpt in
— vraagzijde	— markt moet nog worden geschapen	— potentiële markt wordt groter — nationale markt	— actuele en potentiële markt groeien; ook export	— marktverzadiging: geringere groei van de vraag; veel export	— markt groeit vrijwel niet meer, nauwelijks verdere expansiekansen	— maximale markt-omvang bereikt; markt krimpt in
— verdere situationele kenmerken	— technische innovatie; arbeidsintensief proces	— kleinschalige, arbeidsintensieve productie	— toenemende mate van kapitaalintensiteit — produkt- en/of procesverbeteringen — sterke productiegroei	— verdergaande schaalvergroting	— technologie raakt uitgewerkt, volledig doordacht	— opkomst alternatieve technologie, substituten; desinvesteringen
Ondernemersgedrag	— bereidheid risico's te nemen niet lonende productie	— bereidheid risico's te nemen — eerste productie voor de markt	— aandacht voor marketing- en interne controleproblemen — prijsdaling		— marktsegmentatie; produkt-differentiatie; hoge marketingkosten; consolidatie marktpositie	— veel overnames en beëindigingen
Resultaten	— aanloopverliezen; veel mislukkingen — weinig werkgelegenheid	— aanloopverliezen; veel mislukkingen	— aanzienlijke winsten — creatie arbeidsplaatsen — deconcentratie — groei export	— afnemende winsten — afnemende creatie arbeidsplaatsen — concentratie — verdere groei export	— afnemende winsten — enige uitstoot van arbeid — concentratie — invoer neemt toe, verlies op exportmarkten	— veel verliezen; sluitingen — veel uitstoot van arbeid — concentratie — verder verlies op internationale markten

Schema gebaseerd op H.W. de Jong, *Dynamische markttheorie*, Leiden/Antwerpen, 1981 en G.J. Wijers, *Industriepolitiek*, Leiden/Antwerpen, 1982.

schema). De Jong 7) geeft aan dat in het ontwikkelingsproces van een sector vier factoren een rol spelen, te weten de technische ontwikkeling, de verzadigingsgraad van de markt, het gedrag van ondernemers en de economische organisatie van de omgeving van de sector. De cyclische beweging ontstaat doordat in tijden van marktexpansie technologische veranderingen van produkt en productieproces veelvuldig voorkomen, terwijl later in de rijpheids- en teruggangsfase de negatieve ontwikkelingen nog worden versterkt door het vrijwel ontbreken van produkt- en productieprocesverbeteringen.

Positionering van de bedrijfsklassen

Dit beeld van de industrie als geheel kan nader worden genuanceerd. Niet alle delen zijn in even sterke mate gestagneerd. Niet alle delen hebben een levenscyclus van dezelfde vorm en dezelfde tijdsduur doorgemaakt. Zoals tabel 3 duidelijk maakt, is de produktiegroei in de chemische en in de metaalsector in de jaren zeventig sterk afgenomen. Alleen de elektrotechnische industrie heeft zich redelijk weten te handhaven. De papierindustrie en de voedings- en genotmiddelenindustrie zijn door de jaren heen op een vrij constant groeiniveau gebleven. Dit geldt eveneens voor de optische en overige industrie, waarover slechts vanaf 1973 cijfers beschikbaar zijn.

Wanneer men bedrijfsklassen wil typeren met behulp van de levenscyclus zal men moeten nagaan welke ontwikkelingen voor de verschillende fasen kenmerkend kunnen worden geacht. Het schema kan hierbij de helpende hand bieden. We nemen aan dat de bedrijfsklassen die hier worden getypeerd reeds enkele jaren zijn ingeburgerd en zich derhalve niet meer in de introductiefase bevinden. Dit houdt in dat de bedrijfsklassen of wel meer of

Tabel 3. Gemiddelde jaarlijkse groei van de produktie per bedrijfsklasse en in de industrie als totaliteit in de jaren 1964 tot en met 1970, 1970 tot en met 1976 en 1976 tot en met 1981

Gemiddelde jaarlijkse groei	1964 tot en met 1970	1970 tot en met 1976	1976 tot en met 1981
Extreem hoog (11,4% en meer)	chemie	optische en overige industrie b)	
Zeer hoog (7,6%-11,4%)	basismetaleel; aardolie;	chemie	
Hoog (5,7%-7,6%)	elektrotechniek metaalprodukten en machines; papier(waren); industrie a); transportmiddelen		
Iets boven gemiddeld (3,8%-5,7%)	voeding	elektrotechniek	elektrotechniek; optische en overige industrie; papier (-waren)
3,8%			
Iets onder gemiddeld (1,9%-3,8%)	bouwmaterialen; rubber	voeding; industrie a); aardolie; transportmiddelen; rubber; metaalprodukten en machines; bouwmaterialen; papier(waren); grafische industrie b)	voeding; grafische industrie; chemie
Laag (0%-1,9%)	textiel	basismetaleel; hout c)	basismetaleel; industrie a); metaalprodukten en machines
0%			
Iets afnemend (-3,8%-0%)	leder; kleding	textiel	bouwmaterialen; hout; transportmiddelen; leder textiel; aardolie; kleding
Sterk afnemend (< -3,8%)		kleding; leder	

a) Industrie geeft de gemiddelde jaarlijkse groei van de industrie als totaliteit in de desbetreffende periode.

b) Slechts 1973 tot en met 1976.

c) Over de jaren vóór 1970 ontbreken indexcijfers.

Bron: CBS, *Maandstatistiek voor de Industrie*.

minder expansief zijn, of wel gerijpt of teruggaand.

Bij het ontlenen van criteria aan het schema zal geen gebruik worden gemaakt van de daarin opgesomde gegevens over de structuur van de aanbodzijde, omdat deze structuur hier juist ter discussie staat. Een aantal andere criteria, negen in totaal, kan evenwel aan het schema worden ontleend en worden toegepast. Zo kan men veronderstellen dat de markt het snelst groeit in de beginnende expansiefase, daarna wat minder snel groeit en vervolgens stagneert of zelfs in omvang afneemt (teruggangsfase). Een nuttig beoordelingscriterium is derhalve de *produktiegroei*.

Een tweede criterium is de *groei van de bruto investeringen in vaste activa*. De produktiegroei kan slechts worden gerealiseerd indien de technologische ontwikkeling produkt- en procesverbetering toelaat, als gevolg waarvan onder andere de prijs van het produkt daalt en dit produkt voor meer afnemers bereikbaar wordt. De technologische ontwikkeling vindt veelal haar weerslag in de investeringen, zodat de groei daarvan als criterium kan dienen. In de expansiefase doen zich veel produkt- en procesverbeteringen voor, waardoor men onder andere op grotere schaal kan gaan produceren. In latere ontwikkelingsfasen raakt de technologie langzamerhand verouderd en zijn de investeringen niet zo omvangrijk meer. Substituutprodukten veroveren dan veelal de markt.

Parallel aan produktiegroei en technologische ontwikkeling verloopt de *ontwikkeling van de werkgelegenheid*. In de expansiefase worden veel arbeidsplaatsen gecreëerd, omdat de vraag naar het produkt vrij groot is en de produktie naar verhouding arbeidsintensief geschiedt. Naarmate de produktie kapitaalintensiever wordt, neemt de groei van de werkgelegenheid af, mede doordat ook de afzetgroei geringer wordt. Wanneer het verzadigingspunt van de markt bij benadering is bereikt, stagneert de produktiegroei en krimpt de werkgelegenheid in als gevolg van rationalisatieprocessen. Deze tendens zet zich voort in de teruggangsfase.

Ook de winstgevendheid van de activiteiten varieert in de verschillende fasen. In de expansiefase kan men een hoog *winstniveau* en een sterke *groei van de winst* veronderstellen, hetgeen in latere fasen in het tegendeel lijkt te kunnen omslaan. Als indicator hiervan gebruiken wij de (mutatie van de) arbeidsinkomensquote.

Ook op de binnen- en buitenlandse afzetmarkt kunnen zich verschillende tendensen voordoen. Het *aandeel* van de afzet dat wordt *geëxporteerd* zal in beginnende expansieve bedrijfsklassen veelal geringer zijn dan in verder gevorderde, die intussen een plaats op de exportmarkt hebben verworven. Anderzijds mag men aannemen dat in de expansiefase de *export* sneller *groeit* dan in de rijpheids- of teruggangsfase. Met betrekking tot de binnenlandse afzet kan men veronderstellen dat het *aandeel op de binnenlandse markt* in de expansiefase groter is dan in latere fasen, waarin buitenlandse concurrentie sterk komt opzetten en de markt verzadigd raakt. Ten slotte kan men veronderstellen dat de *groei van de binnenlandse afzet* in de expansieve fase sterker is dan in de rijpheids- en teruggangsfase.

Met behulp van deze negen kernbegrippen krijgt men een aardig beeld van de optredende expansie- en contractieverschijnselen die zich in de industriële bedrijfsklassen kunnen voordoen. In onze analyse is de periode 1976 tot en met 1980 (1981) beschouwd, waarbij de ontwikkeling van de industrie als geheel als referentiepunt is genomen 8). Voor de industrie als geheel werd reeds geconstateerd dat deze zich in de rijpheidsfase bevindt. Overigens is hierin na 1980 weinig verandering gekomen.

In tabel 4 wordt aangegeven welke bedrijfsklassen in de Nederlandse industrie rond 1980 zich redelijk gunstig manifesteren en welke minder gunstig. Als gunstigst komen uit de bus de aardolie-industrie, de overige industrie, de grafische en de opti-

7) Dr. H.W. de Jong, *Dynamische markttheorie*, Leiden/Antwerpen, 1981 (1972), blz. 103.

8) Men zou uiteraard ook de ontwikkeling van de industrie in de EG, in de OECD-lidstaten of van de gehele wereld als referentiepunt kunnen nemen. Daarmee zou men in staat zijn de ontwikkelingen in Nederland beter in een internationaal kader te plaatsen. Deze exercitie is hier achterwege gebleven, omdat onze aandacht primair was gericht op de verschillen tussen kleine, middelgrote en grote industriële bedrijven in Nederland.

sche industrie. Zeer ongunstig scoren de kleding- en de textielindustrie. Men moet zich hierbij realiseren dat bedrijfsklassen veelal samenvoelingen zijn van een scala van activiteiten. Zo kent de voedings- en genotmiddelenindustrie (SBI 20/21) 16 bedrijfspgroepen, variërend van banketbakkers tot gistfabrieken en bierbrouwerijen. Voor deze bedrijfspgroepen geldt in principe wat zojuist reeds is opgemerkt: ze behoeven zich niet alle op dezelfde wijze en in hetzelfde tempo te ontwikkelen. De indeling in tabel 4 is derhalve vrij grof: binnen een ongunstig scorende bedrijfsklasse kunnen zich groepen ondernemingen bevinden waarvoor de marktvooruitzichten en technologische ontwikkelingen aanmerkelijk gunstiger zijn. Vooral wanneer zo'n activiteit nog in de kinderschoenen staat, zal de invloed ervan op het totaal betrekkelijk gering zijn. Opmerkelijk in dit verband is de goede positie van het verzamelpunt van alles wat niet bij andere bedrijfsklassen kan worden ondergebracht, de overige industrie. Deze hoge positie duidt er wellicht op dat een aantal nieuwe ontwikkelingen momenteel ontstaat, waaruit mogelijk in de toekomst een nieuwe bedrijfsklasse zou kunnen voortkomen 9).

Tabel 4. Werkgelegenheid en produktiewaarde in industriële bedrijfsklassen ingedeeld naar ontwikkelingsfase, 1981

Bedrijfsklassen	Werkgelegenheid arbeidsjaren 1981		Produktiewaarde 1981	
	× 1.000	in procenten	in mln. gld.	in procenten
A1 Relatief zeer expansief	105	11	44.751	6 b)
28 aardolie-industrie	10	1	32.580a)	—
39 overige industrie	8	1	590	0,3
27 grafische industrie	75	8	10.501	5
38 optische industrie	12	1	1.080a)	1
A2 Relatief expansief	313	32	85.391	44
20/21 voedings- en genotmiddelenindustrie	171	17	62.361	32
36 elektrotechnische industrie	116	12	17.504	9
26 papier(waren)-industrie	26	3	5.526	3
A Totaal expansief	418	43	130.142	50 b)
B1 Relatief stagnerend	511	52	90.648	47
32 bouwmaterialen-industrie	41	4	5.276	3
24 leder(waren)-industrie	9	1	738	0,4
35 machine-industrie	89	9	11.448	6
34 metaalprodukten-industrie	104	11	10.275	5
37 transportmiddelen-industrie	78	8	11.273	6
31 rubberindustrie	25	3	3.989	2
33 basismetalaalindustrie	34	4	10.004	5
25 hout- en meubel-industrie	45	5	4.017	2
29/30 chemische industrie	86	9	33.628	17
B2 Relatief teruggaand	53	5	5.820	3
23 kledingindustrie	20	2	1.557	1
22 textielindustrie	33	3	4.263	2
B Totaal stagnerend	565	57	96.468	50
2/3 industrie	983	100	226.610	100

a) Gegevens ontleend aan de Algemene Industrie Statistiek.

b) Exclusief aardolie-industrie.

Bron: CBS, bewerking EIM.

Uit tabel 4 blijkt dat volgens deze analyse op het niveau van bedrijfsklassen circa 57% van de werkgelegenheid zich in stagnerende bedrijfsklassen bevindt, terwijl circa 43% van de produktiewaarde (de aardolie-industrie meegerekend) van deze bedrijfsklassen afkomstig is. Deze cijfers illustreren duidelijk dat een groot gedeelte van de Nederlandse industrie er niet bepaald gunstig voorstaat.

Concentratietendensen en produktlevenscyclus

Zoals uit het schema van de levenscyclus blijkt, kan men in sa-

menhang met de marktontwikkeling veronderstellingen maken met betrekking tot de mate van concentratie in het industriële bedrijfsleven. In de beginfase zal slechts een enkele monopolist (groot dan wel klein) een nieuw produkt op de markt brengen. Indien dit produkt aanslaat, ruiken velen de winstmogelijkheden en komen er nieuwe aanbieders op de markt: er treedt deconcentratie op. Vooral kleinere (jonge) ondernemingen zullen hierop inspringen. Langzamerhand verbeteren zowel de produktmogelijkheden als het produkt, terwijl ook de prijs daalt als gevolg van schaalvergroting en concurrentie. In deze fase zal het grootbedrijf komen opzetten, mede door het doorgroeien van kleinere ondernemingen: er treedt concentratie op. In de rijpheidsfase stagneert de groei van de afzet, waarbij volgens de theorie 10) verdere concentratie zal optreden. Deze concentratie zal zich voortzetten in de teruggangsfase. Dus, een bedrijfsklasse begint en eindigt geconcentreerd, zo zou men kunnen veronderstellen.

Concentratie- en deconcentratietendensen kan men op veel manieren weergeven. Hier is gekozen voor een benadering waarbij het aantal werkzame personen per onderneming als invalshoek is genomen 11). Er zijn twee perioden onderscheiden, namelijk de jaren zestig en zeventig. In de jaren zestig, een periode van relatief sterke produktiegroei (zie de tabellen 2 en 3), nam in de meeste bedrijfsklassen het aantal ondernemingen af en concentreerde de werkgelegenheid zich in de grote ondernemingen. Duidelijk neemt men in veel bedrijfsklassen de tendens tot schaalvergroting waar, zoals dit ook mag worden verwacht naarmate de expansiefase verder voortschrijdt. In de jaren zeventig, een periode van zeer beperkte produktiegroei, kan men juist de tegenovergestelde tendens waarnemen: het aantal ondernemingen neemt niet meer zo sterk af, terwijl de verdeling van de werkgelegenheid over de grootteklassen in de meeste bedrijfsklassen wat gelijkmatiger wordt. In de meeste bedrijfsklassen lijkt dan ook juist geen sprake te zijn van verdergaande concentratie, maar van het tegenovergestelde.

De rol van middelgrote en kleine ondernemingen is, in werkgelegenheid gemeten, in de jaren zeventig relatief wat belangrijker geworden. Deze tendens hangt ongetwijfeld samen met de rationalisatie die in de jaren zeventig heeft plaatsgehad, waardoor bij geringe produktietoename het aantal arbeidsplaatsen flink kon afnemen en de ondernemingen gemiddeld plaats boden aan een geringer aantal werkzame personen. Vooral in de relatief stagnerende bedrijfsklassen is de rol van de kleine en middelgrote ondernemingen verhoudingsgewijs belangrijker geworden.

In het vervolg van dit betoog zullen de resultaten per groep van bedrijfsklassen worden gepresenteerd. Op deze wijze kan enige mate van ordening in het materiaal worden aangebracht.

Aan de hand van tabel 5 kan men de werkgelegenheidsontwikkeling per grootteklasse in de periode van 1978 tot en met 1981 nader beschouwen. De tabel geeft o.a. aan dat in relatief zeer expansieve bedrijfsklassen de werkgelegenheid licht is toegenomen (circa 4.000 arbeidsjaren), terwijl in de overige bedrijfsklassen deze licht tot sterk is afgenomen (een totale afname van 42.000 arbeidsjaren). Na 1981 is de werkgelegenheid in de industrie verder afgenomen. Voorts maakt de tabel duidelijk dat de werkgelegenheidsontwikkeling het gunstigst was in de relatief zeer expansieve bedrijfsklassen (een gemiddelde jaarlijkse groei van 1,3%) en het ongunstigst in de teruggaande bedrijfsklassen (een gemiddelde jaarlijkse groei van -7,8%). Onder de zeer expansieve bedrijfsklassen maakte vooral de grafische industrie een gunstige werkgelegenheidsontwikkeling door (een gemiddelde jaarlijkse groei van 1,6%). Daarnaast was er nog één (expansieve) bedrijfsklasse waar de werkgelegenheid ook toenam, name-

9) Tot de overige industrie (SBI 39) worden de volgende bedrijfspgroepen gerekend: diamant-, goud- en zilververwerkende en sieradenindustrie, muziekinstrumentenindustrie, foto- en filmlaboratoria, speelgoed- en sportartikelenindustrie, be- en verwerkende industrie niet elders genoemd.

10) De Jong, op. cit., blz. 112/113.

11) Bij deze analyse is gebruik gemaakt van de entropie-index van Theil. Zie drs. A.H. Webbink, *De rol van het midden- en kleinbedrijf in de industrie. Een verkenning*, EIM, 1984 (binnenkort te verschijnen).

Tabel 5. Gemiddelde jaarlijkse ontwikkeling van de werkgelegenheid in de industrie, naar ontwikkelingsfase, 1978 tot en met 1981

Bedrijfsklassen naar ontwikkelingsfase	Grootteklasse				Inarbeidsjaren × 1.000
	klein	middel-groot	groot	totaal	
	in procenten				
A Relatief expansief waarvan:	0,9	-0,8	-0,0	0,0	0
A1 zeer expansief	2,6	-0,5	1,4	1,3	4
A2 expansief	0,0	-1,6	-0,3	-0,4	-4
B Relatief stagnerend waarvan:	-2,9	-2,0	-2,1	-2,2	-38
B1 gerijpt	-2,8	-1,3	-1,3	-1,5	-24
B2 teruggaand	-4,2	-7,9	-9,1	-7,8	-15
Totaal industrie	-1,3	-1,6	-1,2	-1,3	-38

Bron: CBS/EIM.

lijk de elektrotechnische industrie (0,7% gemiddeld per jaar). In alle overige bedrijfsklassen nam de werkgelegenheid af in de beschouwde periode.

Bekijken we nu de werkgelegenheidsontwikkeling per grootteklasse. Daarbij valt op dat de werkgelegenheid in de middelgrote ondernemingen het slechtst op peil is gebleven; de werkgelegenheid nam gemiddeld per jaar met 1,6% af. In de grote en de kleine ondernemingen bedroeg de afname respectievelijk 1,2% en 1,3%. (Dit beeld nemen we overigens ook waar na 1981 12.) Opmerkelijk is voorts het verschil in werkgelegenheidsontwikkeling naar de fase van de levenscyclus. In de relatief expansieve bedrijfsklassen blijken kleine ondernemingen gemiddeld enige werkgelegenheid te hebben gecreëerd (een gemiddelde groei van 0,9% per jaar, dat is circa 1.200 arbeidsjaren). Deze groei deed zich in elk van de zeer expansieve bedrijfsklassen voor, als ook in de elektrotechnische industrie. Grote ondernemingen in zeer expansieve bedrijfsklassen maakten ook een groei door, namelijk van circa 2.200 arbeidsjaren. Met name in de optische en de grafische industrie deed dit zich voor. Middelgrote ondernemingen bleken relatief veel werkgelegenheid te hebben verloren, vooral in de expansieve bedrijfsklassen.

Bij het beschouwen van deze gegevens krijgt men de indruk dat kleine ondernemingen inderdaad een innovatief, werkgelegenheidsscheppend karakter kunnen hebben. Dit wordt nog ondersteund door het feit dat ook het aantal kleine ondernemingen in de relatief expansieve bedrijfsklassen flink is gegroeid in de beschouwde periode. Middelgrote ondernemingen lijken daarentegen niet zo vernieuwingsgezind te zijn, getuige de terugval van de werkgelegenheid. Dit kan mede samenhangen met een gebrek aan actuele technologische kennis, die mogelijk wel bij een aantal (groeierende) grote ondernemingen voorhanden is.

In de relatief stagnerende bedrijfsklassen valt op dat vooral de middelgrote ondernemingen enigszins een dempende rol lijken te kunnen spelen. Mogelijkerwijs vormen deze ondernemingen vaak een vrij stabiele factor in een bedrijfsklasse: ze groeien mogelijk niet veel, maar ze worden ook niet zo snel opgeheven. De schaduwzijde hiervan kan echter zijn dat ze minder flexibel, minder gericht op technologische vernieuwingen zijn, waardoor ze in steeds sterkere mate relatief gestagneerde bedrijfsklassen gaan bevolken. Juist deze groep ondernemingen zou wellicht bijzondere aandacht verdienen bij het entameren van marktgericht technologiebeleid. Zo kan men uit de gegevens afleiden dat 67% van de middelgrote ondernemingen zich in relatief gestagneerde bedrijfsklassen bevond, terwijl dit met kleine en middelgrote ondernemingen slechts voor circa 55% het geval was.

Het is niet ondenkbaar dat kleine ondernemingen, waarvan de sterftekans in het algemeen vrij hoog is, relatief vaak in de meer stagnerende bedrijfsklassen ten onder gaan, terwijl juist in de meer expansieve bedrijfsklassen nieuwe ondernemingen worden opgericht. Indien dit het geval is, houdt dit in dat kleine ondernemingen als groep vrij flexibel lijken te zijn, terwijl in feite deze flexibiliteit voornamelijk ontstaat dank zij het optreden van verschillende factoren, van wie sommigen meer traditioneel en an-

deren meer vernieuwend zijn. Met betrekking tot grote ondernemingen kan men veronderstellen dat ze zich verhoudingsgewijs sterk terugtrekken uit gestagneerde bedrijfsklassen. Dit kan zowel in de vorm van een inkrimping (ze worden middelgroot) als in de vorm van een faillissement alsook in de vorm van het verleggen van de activiteiten. Immers, het is opmerkelijk dat grote ondernemingen een bepaald gunstige rol spelen in de werkgelegenheidsontwikkeling van relatief expansieve bedrijfsklassen. Dit kan erop duiden dat in veel grote ondernemingen meer actuele technologische kennis bestaat en wordt toegepast dan in middelgrote.

Werkgelegenheid, ontwikkelingsfase en schaalgrootte

Naast de deling van bedrijfsklassen naar hun ontwikkelingsfase in de levenscyclus is het ook van belang na te gaan of de schaalgrootte van een bedrijfsklasse invloed heeft op de rol van kleine en middelgrote ondernemingen in de industrie. De marktomstandigheden bepalen immers mede welke ondernemingen beter tot hun recht kunnen komen dan andere. In een sterk geconcentreerde omgeving (een relatief groot aantal grote ondernemingen) verwacht men een grootschalig, mogelijk kapitaalintensief productieproces, gekoppeld aan een oligopoloidemarktsituatie. Wanneer echter de wat kleinere ondernemingen de overhand hebben, zal vermoedelijk een kleinschalig, arbeidsintensiever productieproces worden toegepast, waarbij kleinere ondernemingen goed kunnen gedijen.

Gemiddeld is ruim 37% van de werkgelegenheid in de industrie te vinden in kleine en middelgrote ondernemingen (zie tabel 1). We noemen een bedrijfsklasse grootschalig, indien het aandeel van deze ondernemingen in de werkgelegenheid lager ligt dan dit percentage, en kleinschalig, indien het aandeel hoger ligt dan het gemiddelde. In tabel 6 kan men de indeling naar groot- en kleinschalig aantreffen, evenals de indeling naar relatief expansief (groep A) en relatief stagnerend (groep B). Aangezien de analyse slechts betrekking heeft op 18 bedrijfsklassen, is de onderverdeling naar A1, A2, B1 en B2 achterwege gebleven. In de tabel zijn de vier groepen zodanig weergegeven dat de groep met de gunstigste werkgelegenheidsontwikkeling bovenaan staat en die met de ongunstigste ontwikkeling onderaan. Dit patroon blijkt niet alleen voor het totaal, maar ook voor de kleine en grote ondernemingen te gelden. De middelgrote ondernemingen in gerijpte grootschalige bedrijfsklassen vormen een uitzondering.

Tabel 6. Gemiddelde jaarlijkse ontwikkeling van de werkgelegenheid in de industrie, naar ontwikkelingsfase en schaalgrootte, 1978 tot en met 1981

Bedrijfsklassen naar ontwikkelingsfase en schaalgrootte	Grootteklasse				inarbeidsjaren × 1.000
	klein	middel-groot	groot	totaal	
	in procenten				
A Relatief expansief waarvan:	0,9	-0,8	-0,0	0,0	0
kleinschalig	2,6	-0,1	1,9	1,3	4
grootschalig	0,0	-1,2	-0,4	-0,3	-3
B Relatief stagnerend waarvan:	-2,9	-2,0	-2,1	-2,2	-38
grootschalig	-1,0	-2,6	-1,4	-1,5	-9
kleinschalig	-3,2	-1,9	-2,8	-2,5	-29
Totaal industrie	-1,3	-1,6	-1,2	-1,3	-38

Bron: CBS/EIM.

12) Zie diverse publikaties van het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf: *Het midden- en kleinbedrijf in 1981 en 1982*, Den Haag, juni 1982; *Het midden- en kleinbedrijf in 1982 en 1983*, Den Haag, mei 1983; en *Economische verkenning midden- en kleinbedrijf 1984*, Den Haag, september 1983.

Uit tabel 6 blijkt dat in de jaren 1978 tot en met 1981 de werkgelegenheid in de expansieve kleinschalige bedrijfsklassen zich het gunstigst ontwikkelde en in de gestagneerde kleinschalige bedrijfsklassen het ongunstigst (13). De beide groepen grootschalige bedrijfsklassen nemen een tussenpositie in. In drie van de vier groepen, waaronder juist ook in de grootschalige groepen, ontwikkelt de werkgelegenheid zich het gunstigst (het minst ongunstig) in kleine ondernemingen. Alleen in de groep gestagneerde kleinschalige bedrijfsklassen nam de werkgelegenheid in deze ondernemingen zeer sterk af. Voor middelgrote ondernemingen geldt het omgekeerde: in drie groepen nam de werkgelegenheid het sterkst af, doch in de gestagneerde kleinschalige bedrijfsklassen juist het minst sterk. In deze laatste groep komt de functie van stabilisator tot uiting. De werkgelegenheidsontwikkeling in grote ondernemingen neemt steeds een tussenpositie in, waarbij in de expansieve kleinschalige bedrijfsklassen sprake is van een positieve ontwikkeling, die vermoedelijk optreedt door het groter worden van kleinere ondernemingen (tendensen tot schaalvergroting).

Zo kan men uit het voorgaande voorzichtig concluderen dat een bedrijfsklasse in de beginnende expansiefase tamelijk kleinschalig is (veel ondernemingen met betrekkelijk weinig personeel en een betrekkelijk geringe productie). Vervolgens treden produkt- en procesverbeteringen op, waardoor men op grotere schaal gaat produceren: er ontstaan minder, maar grotere ondernemingen, zowel qua werkgelegenheid als qua productie. Van technologische vernieuwingen is bij het vorderen van de levenscyclus niet zoveel sprake meer, terwijl de markt stagneert of zelfs inkrimpt. In die situatie neemt het aantal ondernemingen veelal af, terwijl ook de werkgelegenheid per onderneming geringer wordt. De productie per werkende blijft wel op een relatief hoog niveau. Overigens lijkt het niet onlogisch te veronderstellen dat ook in de toekomst de ondernemingsgrootte (in werkgelegenheid uitgedrukt) gemiddeld geringer zal zijn. De technologische ontwikkelingen die zorgdragen voor een hoge arbeidsproductiviteit, werken dit in de hand.

De exploitatie van middelgrote en grote ondernemingen in 1980

In het voorgaande is de ontwikkeling van de werkgelegenheid in kleine, middelgrote en grote ondernemingen bezien in het licht van de produktlevenscyclus en de schaalgrootte. In zekere zin is de werkgelegenheid te beschouwen als een afgeleide van de ontwikkeling in de afzet, de rendementen en dergelijke. Het is daarom wenselijk ook deze gegevens naar grootteklasse te rangschikken. De Produktiestatistiek van het Centraal Bureau voor de Statistiek bieden hiertoe de mogelijkheid, zij het met beperkingen. Zo worden alleen de middelgrote en grote bedrijven geënkquêteerd, hetgeen betekent dat 75% van de ondernemingen of wel 10% van de werkgelegenheid buiten beschouwing wordt ge-

laten. Voorts zijn van de aardolie-, de optische en overige industrie slechts in zeer bescheiden mate gegevens voorhanden, hetgeen te betreuren is omdat in het bijzonder de optische en overige industrie mogelijk interessante nieuwe ontwikkelingen in zich bergen.

Op het moment dat de analyse werd uitgevoerd, was het slechts mogelijk gegevens te analyseren over de jaren 1978 tot en met 1980. Hoewel dit een korte periode is, geven deze cijfers toch een indruk van de verschillen tussen middelgrote en grote ondernemingen. Dit behoeft uiteraard niet in te houden dat na 1980 de verschillen tussen deze grootteklassen zich op soortgelijke wijze manifesteerden. Evenals in het voorgaande zal ook nu worden bezien wat de resultaten naar ontwikkelingsfase en schaalgrootte zijn, waarvoor opnieuw gegevens per bedrijfsklasse als basis dienen. Ook deze analyse laat zich eventueel uitbreiden naar bedrijfstypen. In tabel 7 wordt een aantal kenmerkende gegevens met betrekking tot middelgrote en grote ondernemingen weergegeven.

Richten we ons eerst op de onderste regels van de tabel, dan blijkt dat in middelgrote ondernemingen in 1980 gemiddeld circa f. 170.000 per arbeidsjaar werd geproduceerd, terwijl dit in grote ondernemingen circa f. 210.000 was. Ook de toegevoegde waarde, de arbeidskosten, de bruto winst en de bruto investeringen per arbeidsjaar blijken in de meeste gevallen in middelgrote ondernemingen een lager niveau te bereiken dan in grote ondernemingen. Kennelijk geschiedt de productie in grote ondernemingen in het algemeen minder arbeidsintensief dan in middelgrote ondernemingen. Opmerkelijk is overigens dat de arbeidskosten per arbeidsjaar in middelgrote ondernemingen ongeveer 20% lager liggen dan in grote ondernemingen. Dit kan mede een reden zijn waarom middelgrote ondernemingen ten aanzien van de afkalking van de werkgelegenheid een dempende rol hebben kunnen vervullen.

Opmerkelijk zijn de verschillen tussen grootschalige en kleinschalige bedrijfsklassen. De gemiddelde produktiewaarde per arbeidsjaar ligt in grootschalige bedrijfsklassen ongeveer tweemaal zo hoog als in kleinschalige. De toegevoegde waarde daarentegen ligt veel minder ver boven het niveau van de kleinschalige bedrijfsklassen. Kennelijk zijn de inkoop- en energiekosten in

13) De bedrijfsklassen zijn als volgt verdeeld over de vier groepen:

- expansief kleinschalig: overige industrie, grafische industrie, optische industrie;
- expansief grootschalig: aardolie-industrie, voedings- en genotmiddelenindustrie, elektrotechnische industrie, papierindustrie;
- gestagneerd grootschalig: transportmiddelenindustrie, basismetaalindustrie, chemische industrie;
- gestagneerd kleinschalig: bouwmaterialenindustrie, lederindustrie, machine-industrie, metaalproductenindustrie, rubberindustrie, houtindustrie, kledingindustrie, textielindustrie.

Tabel 7. Enkele economische indicatoren in de industrie naar ontwikkelingsfase en schaalgrootte, 1980

Bedrijfsklassen	Produktiewaarde		Toegevoegde waarde		Arbeidskosten		Bruto winst		Bruto investeringen b)	
	middel-groot	groot	middel-groot	groot	middel-groot	groot	middel-groot	groot	middel-groot	groot
	in gld. × 1.000 per arbeidsjaar									
Relatief expansief waarvan:	246,1	234,8	55,8	71,2	40,2	48,3	10,5	10,5	8,5	10,5
- kleinschalig	130,9	179,1	58,4	68,2	44,9	49,1	11,3	18,4	7,5	9,5
- grootschalig	322,6	245,6	54,4	71,7	37,7	48,1	10,1	9,3	9,2	10,7
Relatief stagnerend waarvan:	134,5	194,7	48,3	58,7	37,7	47,3	7,8	9,5	6,9	8,6
- grootschalig	219,8	257,0	50,6	68,1	37,2	52,0	9,1	14,3	17,2	11,8
- kleinschalig	121,1	133,2	48,0	49,8	37,8	42,9	7,5	5,0	5,2	5,4
Totaal industrie a) waarvan:	172,7	212,7	50,6	64,3	38,4	47,8	8,6	10,0	7,4	9,5
- kleinschalig	124,0	141,4	49,5	53,0	38,8	44,0	8,1	7,3	5,6	6,2
- grootschalig	289,6	250,3	53,2	70,2	37,5	49,7	9,8	11,4	11,8	11,2

a) Exclusief aardolie-industrie.

b) 1981.

Bron: CBS.

grootschalige bedrijfsklassen relatief hoog. Wanneer men de gemiddeld behaalde bruto winst beziet, blijken middelgrote ondernemingen in kleinschalige bedrijfsklassen de laagste winst per arbeidsjaar te realiseren (ruim f. 8.000), terwijl grote ondernemingen in grootschalige bedrijfsklassen de hoogste winst realiseren (ongeveer f. 11.400).

Ook uit de werkgelegenheidsontwikkeling blijkt dat middelgrote ondernemingen in kleinschalige bedrijfsklassen zich wat beter kunnen handhaven, terwijl dit voor grote ondernemingen juist in grootschalige bedrijfsklassen geldt. Kleine ondernemingen vertonen daarentegen een zeer onverwacht patroon. Juist in grootschalige bedrijfsklassen weten ze zich relatief goed te handhaven, zoals onderstaande cijfers van de werkgelegenheidsontwikkeling van 1978 tot en met 1981 tonen:

	Grootteklasse		
	klein	middelgroot	groot
	in procenten per jaar		
Kleinschalig	-1,9	-1,6	-1,9
Grootschalig	-0,2	-1,9	-0,8

Mogelijk weten kleine ondernemingen zich goed te nestelen in zogenoemde gaten in de markt die voor grote ondernemingen minder interessant zijn. Tabel 7 geeft voorts informatie over de ontwikkelingsfasen van de bedrijfsklassen. Wat werd verwacht op grond van de levenscyclus, komt naar voren: in relatief stagnerende bedrijfsklassen liggen de meeste indicatoren hoger dan in relatief expansieve bedrijfsklassen. Bij middelgrote ondernemingen blijkt dat kleinschalige expansieve bedrijfsklassen gemiddeld de beste resultaten behalen (waaronder de grafische industrie), gevolgd door de grootschalige expansieve bedrijfsklassen. Vooral de middelgrote ondernemingen in de papierindustrie behaalden zeer goede resultaten in tegenstelling tot de grote ondernemingen (Van Gelder). De resultaten van middelgrote ondernemingen in de relatief stagnerende bedrijfsklassen liggen op een duidelijk lager niveau. Dit komt overeen met de constateringen uit de tabellen 5 en 6, waaruit blijkt dat middelgrote ondernemingen in relatief stagnerende bedrijfsklassen meer werkgelegenheid hadden verloren dan die in expansieve.

Bekijkt men de toegevoegde waarde van grote ondernemingen, dan blijkt dat deze opmerkelijk laag ligt in de kleinschalige stagnerende bedrijfsklassen. Ook de bruto winst ligt bij grote ondernemingen in deze groep bedrijfsklassen opmerkelijk laag. Zo lag de toegevoegde waarde per arbeidsjaar in de grote ondernemingen in de kledingindustrie slechts op circa f. 31.000. De bruto winst bedroeg gemiddeld per arbeidsjaar circa f. 5.000. De ongunstige resultaten verklaren mede de vrij sterke uitstoot van werkgelegenheid bij grote ondernemingen in kleinschalige gestagneerde bedrijfsklassen. Deze ondernemingen vertonen, evenals de middelgrote, het beeld van een traditionele, weinig vernieuwende sector, waarin de winsten bijzonder laag liggen. In dit beeld past tevens het feit dat de arbeidskosten per arbeidsjaar (met name in de grote ondernemingen) bijzonder laag liggen: mogelijk is de scholingsgraad van de werkzame personen laag.

De gegevens maken duidelijk dat het onderscheid naar grootteklasse, ontwikkelingsfase en schaalgrootte alleszins de moeite waard is. Tabel 7 brengt tot uiting dat men op deze wijze tot een zinvol interpretatiekader kan komen. Deze opzet maakt duidelijk dat men rekening moet houden met de verschillen die bestaan tussen grote, middelgrote en kleine ondernemingen. Afgezien van de verschillen naar ontwikkelingsfase en schaalgrootte zijn er wel degelijk verschillen naar grootteklasse, die bij het voeren van het industriebeleid mede in de beschouwing zouden moeten worden betrokken.

De ontwikkeling in de exploitatie van 1978 tot en met 1980

Bekijkt men de ontwikkeling in de exploitatiegegevens in de periode van 1978 tot en met 1980, dan blijkt dat middelgrote ondernemingen in veel opzichten met een inhaalmanoeuvre lijken bezig te zijn (zie tabel 8). Dit kan in zekere zin gezichtsbedrog zijn, wanneer men bedenkt dat in die jaren mogelijkserwijs een aantal grote ondernemingen wat is ingekrompen en in 1980 inmiddels als middelgroot te boek stond. Toch is het opvallend dat

Tabel 8. Enkele nadere gegevens omtrent de ontwikkeling van produktiewaarde, toegevoegde waarde, binnenlandse afzet en buitenlandse afzet (1978 tot en met 1980) in middelgrote en grote ondernemingen, alsmede omtrent het investeringsniveau in 1978 en 1981

	Groei in procenten		Aantal bedrijfsklassen					
			totaal		stagnerend		expansief	
	m a)	g a)	m ≥ g	m < g	m ≥ g	m < g	m ≥ g	m < g
Produktiewaarde	20	16	13	4	9	2	4	2
Binnenlandse afzet	13	7	14	3	9	2	5	1
Buitenlandse afzet	23	22	10	7	8	3	2	4
Toegevoegde waarde	11	6	11	4	9	2	2	2
Werkgelegenheid	-2,2	-2,1	5	13	4	7	1	6

Niveau van de bruto investeringen in gld. × 1.000 per arbeidsjaar

1978	13	4	10	1	3	3
1981	11	6	9	2	2	4

a) m = middelgrote ondernemingen; g = grote ondernemingen.

Bron: CBS.

ook voor de ondernemingen die in 1978 en in 1980 tot dezelfde grootteklasse behoorden veel ontwikkelingen duiden op een dergelijk inhaalproces. Er zijn indicaties dat deze tendens ook kan worden verklaard uit een relatief grote mate van onderbezetting van de produktiecapaciteit bij grote ondernemingen. Indien dit juist mocht zijn, is dit een bevestiging van de veronderstelling dat kleinere ondernemingen als schokdemper kunnen fungeren. Voor de periode na 1980 zijn er overigens aanwijzingen dat de kleinere ondernemingen alsnog de klappen hebben gekregen die bij grote ondernemingen al eerder merkbaar waren (14). Tabel 8 geeft enkele ontwikkelings- en niveaucijfers. Het betreft de ontwikkeling in de produktiewaarde, de toegevoegde waarde, de binnen- en buitenlandse afzet. Tevens is de werkgelegenheidsontwikkeling toegevoegd.

Naast de totale ontwikkeling in grote en middelgrote ondernemingen is aangegeven in welke gevallen de ontwikkeling in middelgrote ondernemingen gunstiger dan wel ongunstiger was dan in grote ondernemingen. Voorts is voor de bruto investeringen voor twee jaren (1978 en 1981) aangegeven in hoeveel bedrijfsklassen de investeringen per arbeidsjaar in middelgrote ondernemingen hoger dan wel lager lagen dan in grote ondernemingen. Tabel 8 maakt duidelijk dat in de meeste bedrijfsklassen de ontwikkelingen van middelgrote ondernemingen gunstiger zijn geweest dan van grote. Opmerkelijk daarbij is dat dit slechts in een beperkt aantal gevallen heeft geleid tot een wat gunstigere werkgelegenheidsontwikkeling. Vermoedelijk heeft in veel bedrijfsklassen een vrij forse rationalisatie plaatsgehad bij middelgrote ondernemingen, als gevolg waarvan weliswaar de resultaten verbeterden, maar de werkgelegenheid afnam. Illustratief is in dit verband de ontwikkeling in de rubber- en kunststofverwerkende industrie. De produktiewaarde nam in middelgrote ondernemingen met 26% toe en in grote ondernemingen met 17%; de toegevoegde waarde nam respectievelijk met 21% en met 6% toe; de werkgelegenheid daarentegen nam in de beschouwde periode in middelgrote ondernemingen met 4% af en in grote ondernemingen met 1%.

Tabel 8 maakt verder duidelijk dat vooral de buitenlandse afzet in de beschouwde periode aanzienlijk is toegenomen. Voorts blijkt dat de toegevoegde waarde aanzienlijk minder is toegenomen dan de produktiewaarde. Dit betekent dat de inkoop- en energiekosten gemiddeld meer zijn gestegen dan de produktiewaarde.

Zoals het tweede gedeelte van de tabel duidelijk maakt, waren het merendeels stagnerende bedrijfsklassen waarin de middelgrote ondernemingen relatief betere resultaten behaalden dan de grote ondernemingen. Opmerkelijk is dat in relatief expansieve bedrijfsklassen middelgrote ondernemingen in de meeste gevallen geen betere gemiddelde resultaten boekten dan grote onder-

14) Zie voetnoot 12.

nemingen. Dit is in overeenstemming met de constatering dat grote ondernemingen in de expansieve bedrijfsklassen een gunstigere ontwikkeling van de werkgelegenheid doormaakten dan de middelgrote ondernemingen, terwijl voor de gestagneerde bedrijfsklassen juist het tegenovergestelde gold.

Conclusies

Dit artikel heeft nogmaals onderstreept dat een groot deel van de Nederlandse industriële bedrijvigheid behoorlijk gestagneerd is. Het is dan ook wenselijk de innovatieve en expansieve delen van de industrie te stimuleren. Anderzijds kan het wenselijk zijn de gestagneerde delen tot vernieuwing te brengen. Ook binnen gestagneerde bedrijfsklassen zijn zonder twijfel levensvatbare delen aan te treffen.

Voorts is de specifieke plaats van de kleine en middelgrote industriële ondernemingen belicht. Deze ondernemingen zijn in de jaren zeventig in veel bedrijfsklassen een belangrijkere rol gaan spelen, welke ontwikkeling zich mogelijkwerwijs nog zal voortzetten. Deze ondernemingen kunnen zowel een stabiliserende als een meer initiërende rol spelen, zo lijken de gegevens aan te geven; initiërend in de relatief expansieve bedrijfsklassen, stabiliserend in de relatief stagnerende bedrijfsklassen.

Ook de betekenis van het verschil in schaalgrootte is aan de orde gekomen. Onder invloed van zowel technische gegevensheden als marktverhoudingen bleken middelgrote ondernemingen naar verhouding wat beter te gedijen in bedrijfsklassen die als kleinschalig waren betiteld, terwijl grote ondernemingen juist in de als grootschalig aangeduide bedrijfsklassen tot betere resultaten kwamen. Ook de ontwikkeling in de werkgelegenheid hangt hiermee samen: middelgrote ondernemingen verloren relatief veel arbeidsplaatsen in grootschalige bedrijfsklassen, grote ondernemingen juist in kleinschalige gestagneerde. Een uitzondering hierop vormen de kleinschalige expansieve bedrijfsklassen, waar voor grote ondernemingen juist nog veel perspectief is. Kleine ondernemingen bleken zich juist opmerkelijk gunstig te ontwikkelen in grootschalige bedrijfsklassen, alsook – uiteraard – in kleinschalige expansieve. Mogelijk kunnen deze kleine ondernemingen ook in grootschalige bedrijfsklassen goed functioneren op een heel beperkt gedeelte van de markt dat door grote ondernemingen toch niet wordt beheerst. Dit in tegenstelling tot middelgrote ondernemingen, die vermoedelijk al gauw dezelfde markt betreden als grote ondernemingen.

Deze constatering kunnen aanknopingspunten voor het industriebeleid bieden. Zo kan men veronderstellen dat relatief

veel kleine ondernemingen vrij innovatief zijn, en dat het stimuleren van kleine ondernemingen in gunstige sectoren zinvol kan zijn. Daarbij geldt opnieuw dat zeer selectief te werk moet worden gegaan; bovendien zal men ernaar moeten streven de slaagkansen van dergelijke ondernemingen te vergroten.

Met betrekking tot de *middelgrote ondernemingen* verdient het aanbeveling speciale zorg te besteden aan ondernemingen in stagnerende sectoren. De lage arbeidsproductiviteit, de lage winst en het lage investeringsniveau duiden erop dat in deze bedrijfsklassen technologische vernieuwingen slechts in beperkte mate zijn doorgevoerd. Dit geldt vermoedelijk evenzeer voor de grote ondernemingen in deze bedrijfsklassen. Het opbouwen van kennisinfrastructuren, zoals recent in de hout- en meubelindustrie is geschied, kan een goede stap zijn op de weg naar vernieuwing.

Zoals de cijfers aangeven, is 96% van de ondernemingen in de Nederlandse industrie klein of middelgroot. Het ligt derhalve voor de hand dat het industriebeleid (en het technologiebeleid) zich in sterke mate richt op de problemen en mogelijkheden van kleine en middelgrote ondernemingen. Zo valt wellicht te overwegen aandacht te besteden aan de vraag of nieuwe technische vindingen rendabel te maken zijn en toepasbaar zijn in deze ondernemingen.

Aandacht voor nieuwe procesttechnologie is belangrijk, maar niet het enige belangrijke aspect van ondernemen. Een grondige oriëntatie op de markt en op nieuwe produkt-/marktcombinaties zal voor veel ondernemingen nut kunnen afwerpen. In het bijzonder de buitenlandse markten, waarop kleine en middelgrote ondernemingen tot op heden slechts in zeer beperkte mate zijn vertegenwoordigd, zullen veel aandacht moeten krijgen. Dit is vooral van belang omdat een beleid gericht op vergroting van de export in combinatie met beperking van de binnenlandse bestedingen steeds meer (vooral kleine en middelgrote) ondernemingen in moeilijkheden kan brengen.

Hoopgevend – of alarmerend? – is het feit dat onder andere de toegevoegde waarde per arbeidsjaar in veel middelgrote ondernemingen sneller groeide dan die van grote ondernemingen in de periode van 1978 tot en met 1980. Hoopgevend, omdat dit erop kan duiden dat zich een inhaalproces voltrekt, waardoor kleinere ondernemingen zich een betere concurrentiepositie verwerven. Alarmerend, indien dit inhalen alleen het gevolg is van naar verhouding slechte resultaten in grote ondernemingen. In dat geval zou de concurrentiepositie van de Nederlandse industrie er slecht voor kunnen staan.